

Prof. Dr.

KEMAL H. KARPAT

OSMANLI'DAN GÜNÜMÜZE

ETNİK
YAPILANMA
VE
GÖÇLER

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ / GÖÇLER VE TOPLUMSAL- SİYASİ KİMLİK DEĞİŞMELERİ / 9

Osmanlı Topraklarına Göçlerin Etkileri ve Bugünkü Türkiye / 20

Göçler ve Asimilasyon / 27

Yeni Bir Toplum ve Türkiye'nin Oluşması / 31

Milliyetçilik / 37

Kimliklerin Değişimi ve İsim Değişikliği / 38

Türklük Tartışmaları: Tarihi Sosyolojik Göçler / 41

Tarihte ve Osmanlıda Kimlik Oluşması / 44

Toprak-Vatan ve Göçler / 50

Merkezileşme / 52

Vatandaşlık-Osmanlılık / 54

Dil ve Edebiyat / 58

BÖLÜM 1 / GÖÇ NEDİR? / 71

Tarihi Göçlere Genel Bir Bakış / 71

Göçlerin Türleri ve Nedenleri / 76

Göçün Etkileri / 81

Göçler, Osmanlı Devleti ve Modern Türkiye'nin Oluşumu / 86

Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti Döneminde Göçlerin Etkileri: Yeni

Bir Toplumun Oluşumu / 96

Osmanlılık / 105

Sultan II. Abdülhamit'in İslamcılık Politikası / 109

Yeni Orta Sınıflar ve Birey-Devlet İlişkilerinin Değişimi / 113

Eğitim Sistemi ve Yeni Elitlerin (Güzidelerin) Doğuşu / 118

SONUÇ / 128

EKLER / 130

GÖÇLERLE İLGİLİ OSMANLI MEVZUATINDAN ÖRNEKLER / 130

DİPNOTLAR / 136

BÖLÜM 2 / OSMANLI DEVLETİ'NDE 19. YÜZYILDAKİ NÜFUS HAREKETLERİ / 149

GİRİŞ / 149

Osmanlı'nın Kendi Topraklarına Yönelen Göçle İlgili Politikası / 152

Bulgar Göçü / 157

Müslüman Göçleri: Kırımlıların ve Çerkezlerin Osmanlı

İmparatorluğu'na Göçü / 162

Balkan Müslümanlarının Göçü / 172

SONUÇ: GÖÇÜN TOPLUMSAL, EKONOMİK VE SİYASAL ETKİLERİ / 185

DİPNOTLAR / 191

BÖLÜM 3 / OSMANLI'DA KENTLEŞME: KIRIMLILARIN DOBRUCA'YA GÖÇÜ VE MECİDİYE'NİN KURULMASI (1856-1878) / 199

Dobruca'nın 1850 Yılından Önceki Demografisi / 202

Kırım Savaşı ve Sonuçları, 1856-1866 / 205

Mecidiye Kentinin Planlanması / 210

İskânın Ekonomisi / 213

Mecidiye'nin, Dobruca'nın Ekonomisi ve Nüfusu Üzerindeki Etkisi / 216

Nüfus Artışının Ölçülmesi / 219

SONUÇ / 221

DİPNOTLAR / 228

BÖLÜM 4 / BALKANLAR'DAKİ MÜSLÜMAN AZINLIK: TOPLAM SAYI VE COĞRAFİ DAĞILIM / 233

Osmanlı İdaresi Altında Balkan İslamiyetinin ve Cemaat

Örgütlenmesinin Doğuşu / 236

Müslümanların Azınlık Konumuna Geçmeleri / 241

Ulus Devletlerde Müslümanlara Yapılan Uygulamalar / 244

DİPNOTLAR / 254

BÖLÜM 5 / 1878-1914 DÖNEMİNDE BOSNALI MÜSLÜMANLARIN OSMANLI'YA GÖÇÜ: OSMANLI KAYNAKLARINA DAYANAN BİR İNCELEME / 257

Bosna'dan Göç ve Bosnalı Göçmenlere Karşı Osmanlı Politikaları / 261

Dışarı Göç ve Gelen Göçler Üzerine Bazı İstatistiki Bilgiler / 274

SONUÇ / 278

DİPNOTLAR / 279

BÖLÜM 6 / OSMANLI DEVLETİ'NDE YAHUDİ NÜFUSU HAREKETLERİ, 1862-1914 / 287

Eski Osmanlı Topraklarındaki Osmanlı Yahudileri / 291

Osmanlı Yahudilerinin Göçü Üzerine Bir Çalışma / 294
Balkan Yahudilerinin Toplam Sayısı / 296
Filistin'deki Osmanlı Yahudilerinin Rolü / 299
SONUÇLAR / 301
DİPNOTLAR / 303

**BÖLÜM 7 / OSMANLI YÖNETİMİ ALTINDA FİLİSTİN'E YAHUDİ GÖÇÜ,
İSKAN VE NÜFUS ARTIŞI ÜZERİNE BAZI GÖZLEMLER / 307**
DİPNOT / 327

**BÖLÜM 8 / RUSYA VE BALKANLAR'DAN HİCRET: GEÇ OSMANLI
DEVLETİ'NDE KENDİNİ TANIMLAMA SÜRECİ / 329**
Tarihsel Göçler: Kısa Bir Anlatı / 330
Göçmenler / 333
Kimlik Değişimini Kolaylaştıran Koşullar / 337
Kimlik Değişimini Harekete Geçiren Bir Unsur Olarak Göç Süreci / 339
İslamcılık ve Kimlik Değişimi / 343
Abdülhamit'in Sentezi: Kimlik Değişimi / 347
SONUÇ / 349
KİŞİSEL BİR NOT / 350
KAYNAKÇA / 353
DİPNOTLAR / 354

BÖLÜM 9 / AMERİKA'YA GÖÇ EDEN OSMANLILAR 1860-1914 / 357
Göçün Nedenleri / 359
Göçün Kapsamı: Toplam Sayılar, Kökenler, Dinler / 366
Osmanlı Göç Politikası ve Göçmenlerin Nakli / 375
Göçmenlerin Yasal Konumu: Osmanlı İdaresiyle Amerika Birleşik
Devletleri Arasındaki Anlaşmazlık / 380
SONUÇ / 385
EKLER / 387
DİPNOTLAR / 399

**BÖLÜM 10 / BULGARİSTAN TÜRKLERİ: MÜSLÜMAN AZINLIĞIN MİLLİ-
DİNİ VAR OLMA MÜCADELESİ / 407**
Müslümanları Bulgarlaştırma Kampanyası / 411
Bulgaristan Türkleri ve Gördükleri Muamele / 420
Bulgaristan'ın Türk Nüfusuna Uyguladığı Politikaların Arkasında Yatan
Demografik ve Ekonomik Faktörler / 425
SONSÖZ / 435
DİPNOTLAR / 437

GECEKONDU SORUNU ÜZERİNE / 443

BÖLÜM 1 / Türkiye ve Dünyada Köyden Şehire Göç Nedenleri ve Gecekonduların Sosyo-Ekonomik Fonksiyonları / 445

BÖLÜM 2 / Kentleşme ve Safhaları: Arazi, Konut Yapımı Politikası ve Gecekonduunun Yeri / 458

BÖLÜM 3 / Köyden Kente Göçün Köy Ekonomisine Etkisi ve Gecekonduunun Köy-Şehir Haberleşmesindeki Yerinin Tespiti / 472

GİRİŞ

GÖÇLER VE TOPLUMSAL-SİYASİ KİMLİK DEĞİŞMELERİ

Göçler toplumsal değişmelerin en güçlü unsuru olarak, farklı fiziksel yapıya, dine, kültüre ve dile sahip toplulukları karşı karşıya getirmiş, bu toplulukların bir arada yaşamalarına ve böylelikle etkileşim içinde olmalarına neden olmuştur. Yeni ırklar, yeni kültürler, yeni idare ve yaşam biçimleri göçlerin etkisiyle ortaya çıkmış ve günümüz toplumlarının oluşumuna zemin hazırlamıştır. Bu görüş birkaç bölge dışında tüm dünya için geçerli olmakla birlikte, bilhassa uzak geçmiş kapsar ve yakın tarihi de içine alır.

Avrupa 15. yüzyıldan sonra, uzayan göçler yolu ile on binlerce yıl boyunca Kuzey ve Güney Amerika'da yaşayan ve "Kızılderili" olarak bilinen yerli halka ulaşmış, onları yok etmiş veya belirli bölgelere sürerek oralarda yaşamaya mecbur etmiştir. ABD'de "Reservation" ismi ile anılan bu bölgelerde yaşayan yerli halk, birçok kavme ayrılmış olmakla birlikte, ayrı dil konuşmakta ve göç edebildikleri takdirde başka gruplarla karışmaktadır. Orta ve Güney Amerika'ya ulaşan İspanyol asıllı istilacılar ve onların arkasından gelen göçmenler, Aztek, Maya, İnka gibi büyük medeniyetleri, yerli halkı ezmek, onlara Katokliği kabul ettirmek suretiyle yok etmişlerdir. Eski Amerika'daki bu yerli medeniyetlerden kalan piramitler, saraylar, kasaba kalıntıları vs. bugün ancak turistleri cezbetmek için kullanılmaktadır. Turistlerin de bu yapıtların altında yatan tarihi ve o tarihi var eden yerli halkın akıbetini, sayısını hiçe saydıklarının farkında oldukları söylenemez. Göçler eski medeniyetleri ya tamamen yok etmiş ya

da yaşam biçimlerinin değişmesine sebep olmuştur. İnka, Maya gibi medeniyetlerin akıbeti, yerlerini batı kökenli yeni bir düzenin alması şeklinde sonuçlanmıştır. (Yerli halktan varlığını koruyabilmiş gruplar Venezuela, Peru gibi ülkelerde söz sahibi olmak için hâlâ mücadele etmektedir. Meksika'da ise yerli halk ve Avrupalıların karışımından doğan büyük bir kitle mevcuttur.) Günümüz idare ve yaşam biçimlerinin oluşması bakımından dünya tarihinde azami önem taşımalarına rağmen göçler, yakın zamana kadar sistematik ve birbirine bağlı olarak incelenmemiş, bir göçmen ülkesi olan ABD'de dahi ancak 1940'lardan sonra ciddi olarak ele alınmıştır.

Günümüzde göçler, etkisini derinleştirmekte, dünyanın kültürel, sosyal ve etnik yapısını kökünden değiştirmektedir. Birleşmiş Milletler'in verdiği bilgiye göre dünyada halen 214 milyon insan göçmen sayılmaktadır ki bu bilgiler son 25-30 yılı kapsar. Bugünün göçleri tüm dünyayı birçok bakımdan etkilemekte, bazı ülkeler iş gücüne olan ihtiyaçlarını göçler sayesinde karşılamakta ve göçlerin ekonomik getirilerinden faydalanmaktadır. 2009 yılı verilerine göre göçmenler, ailelerinin ihtiyaçlarını karşılama ve yatırım amacıyla, geldikleri ülkelere 317 milyar dolar göndermişlerdir. Bu meblağ varlıklı devletlerin gelişmekte olan ülkelere yaptığı dış yardımdan çok daha fazladır. Göçmenlerin yaklaşık olarak yarısı kadındır ve erkek veya kadın olsun hemen hemen tümü iletişim kolaylıklarından faydalanarak geride bıraktıkları ülkelerindeki aileleri ile devamlı ilişki içindedirler. Günümüzde göçlerin yarattığı değişiklikleri, çatışmaları, bunalımları uzun uzun anlatmaya lüzum yoktur. Avrupa'da camilerin inşasına direnmeler, Müslüman kadınlara karşı uygulanan giysi yasakları, Güney Amerika'dan ABD'ye yapılan göçleri engellemek adına çıkarılan engeller ve buna benzer diğer birçok olay göçlerin yarattığı kültürel, ekonomik, toplumsal, dini vs. sorunların ancak birkaçıdır. Söz konusu ettiğimiz göçler tahminen 1960-2010 yılları arasında gerçekleşmiş olup Avrupa'ya, ABD'ye ve hatta Avusturalya'ya giden 5 milyon kadar Türk'ü kapsamaktadır.

Biz bu kitapta yabancı ülkelere yapılan Türk göçlerini incelemeyeceğiz. Bu kitabın ana amacı, tarihi göçleri, yani 19. ve 20. yüz-

yıl Rumeli, Kırım, Kafkas Müslümanlarının elde kalan Osmanlı topraklarına göçlerini genel olarak gözden geçirerek, bu göçlerin yeni bir Türk toplumunun oluşumuna katkılarını incelemektir. Aynı zamanda Türk toplumunun eski yapısını değiştirerek millet haline gelişini kavramsal bir tarihi çerçeve içinde anlatmaktır. Şüphesiz ki tüm bu konuları 30-40 sayfeye sığdırmak güçtür, fakat genel bir fikir vermek mümkündür.

Türkiye asırlar boyu birçok göçe sahne olduğu halde göç incelemeleri ancak kısa zaman evvel ciddi biçimde, sistematik olarak ele alınmıştır. Gerçi göç incelemelerine materyal olabilecek göç hatıraları veya belirli bir grubun göçünü konu edinen bazı kitaplar yazılmıştır, ancak bu çalışmalar mevzii olayları anlatmaktan ileri gidememiştir. Fakat yine de bu çalışmaların malzeme olarak faydalı yönleri vardır.

Bugünkü Türkiye büyük ölçüde, Orta Asya'dan gelen ve daha 8.-9. yüzyıllarda başlayan göçler sayesinde oluşmuştur. Orta Asya göçleri zamanla azalmakla beraber 16. yüzyıla kadar devam etmiştir. Orta Asya'dan gelen göçmenler Anadolu'da, akabinde Rumeli'de onlardan evvel bu topraklara yerleşmiş olan Slav ve Helen (Rum) medeniyetleriyle karşılaşmışlardır. Slavlar, Balkanlara 6. yüzyılda yerleşmiş buna karşılık Helenler, daha erken tarihlerde Akdeniz adalarından Anadolu'ya gelerek burada bulunan halkın bir kısmını Helenleştirmiş, yanı sıra buradaki yerli medeniyetlerden her alanda etkilenmiş ve bunların kültüründen ve hatta dinlerinden bazı öğeler alarak kendi medeniyetini kurmuştur. Helenlerden evvel Sümerler, bugünkü Irak'ta kendilerine has bir medeniyet kurmuşlar, kendilerinden evvel orada veya civarda kurulan medeniyetlerden etkilenmişlerdir. Aynı sözleri merkezi Orta Anadolu olan Hititler (Etiler) için de söylemek mümkündür. Bizim burada üzerinde durmak istediğimiz konu medeniyetlerin doğuşunun ve etkileşimlerinin göçler sayesinde olduğunu vurgulamaktır. Yani göçler olmasaydı dünya statik halde kalmaya mahkum olacaktı. Tarihteki göçlerin başta gelen nedenleri arasında, nüfusun çoğalması, mevcut kaynakların artan nüfusu besleyemeyecek hale gelmesi ve iklim değişiklikleri sayılabilir. (Türkiye'de 1950'lerden itibaren görülen ve köyden şehre doğru olan göçlerin ana nedeni, köy

arazisinin artan nüfusu besleyememesiyle baş gösteren fakirliktir. Bu bilginin rakamsal verilerini köylerden şehirlere yapılmış olan göçleri ele aldığım kitabımda gösterdim.)

Orta Asya'dan Anadolu'ya ve sonra Rumeli'ye göç eden Oğuzlar (Selçuklar) evvelce oralarda yerleşmiş olan yerli halkı yok etmemişler, ya ayrı obalar kurarak onlarla yan yana yaşamışlar ya da evlilik, din değiştirme gibi yollarla buradaki halka karışarak kasaba ve şehirler başta olmak üzere yeni bir toplum oluşturmuşlardır. Din ve dil farkları, toplumları birbirinden ayıran en güçlü faktörler olmalarına rağmen, siyasi gücü ve karar verme yetkisini elinde tutan Osmanlı idaresi, kendi dinini ve dilini, yani İslam'ı ve Türkçeyi öne çıkarmamış, böylelikle yeni oluşan toplum bu önemli farklılıklara karşın sulh içinde yaşayabilmiştir. Türk toplumunda göçler başlıca etkilerini Osmanlı döneminde göstermiştir. Burada önemli bir noktayı vurgulamak gerekir; Osmanlı döneminde 14.-16. yüzyıllarda Anadolu'dan Rumeli'ye önemli sayıda iç göç olmuş, fakat bu dönemden sonra göçler gittikçe azalmıştır. (Zaman zaman küçük grupların iç göçleri devam etmişse de bunlar mevcut durumu fazla etkilememiştir. 17. yüzyılın sonunda Sırp'ların bir kısmının Avusturya'ya göçmeleri Balkanlarda bazı demografik değişikliklere neden olmuşsa da etkisi sınırlı olmuştur.) Sonuç olarak diyebiliriz ki, Osmanlı döneminin beş yüz senelik süresince -ilk zamanlar istisna edilirse- büyük göçler olmamıştır. Bu kısmî demografik sükûnet sayesinde Osmanlı kültürü ve idaresi kökleşmiş, Osmanlı kendi kimliğini ve medeniyetini Rumeli'de ve Anadolu'da kökleştirmiştir. Gerçi 1095'te başlayan ve iki yüzyıl devam eden haçlı seferleri, dini nedenlerle Müslümanlara karşı yürütülmüş görüntüsündedir, fakat haçlı orduları kendi cinslerini (soylarını) kitleler halinde Orta Doğu'ya göçürmedikleri için Orta Doğu'nun demografisini ve kültürünü etkileyememişlerdir. Dolayısıyla haçlı ittifakına mensup devletler Urfa'yı, Antakya'yı Kudüs'ü merkez edinmekten ve yerli halk üzerine kurulmuş birer askeri-dini idare olmaktan öteye gidememişlerdir. Bu idareler 13. yüzyılda Orta Doğu'dan atıldıktan sonra Müslüman ve gayrimüslimler eski yaşamlarını, kültürlerini ve kimliklerini ön plana çıkararak varlıklarını devam ettirmişlerdir.

18. yüzyılda göçler, milli devlet felsefesini ve “milli” devlete hâkim etnik grubun siyasi görüşünü gerçekleştirme aracı olmuştur. Başka bir deyişle göçler siyasileşmiş, millileşmiş ve devlete hâkim olan etnik grup kendinden saymadığı diğer grupları yok etme yolunu tutmuş, sınır dışı etmiş veya asimile etme yoluna başvurmuştur. Bu son metodu 1984’ten sonra uygulamaya kalkışan son rejim Bulgar komünist hükümeti olmuştur. Komünist rejim Bulgaristan’da yaşayan Türklerin isimlerini Slavlaştırmış, okullarını kapatmış ve dillerini konuşmayı yasaklamıştır. 20. yüzyılın sonunda Avrupa’nın ortasında -Bulgaristan bugün Avrupa Birliği üyesidir- herkesin gözü önünde yapılan bu kültür jenosidi ırkçı milliyetçiliğin en açık örneğidir. Bulgaristan’ın öteden beri bu ülkede yaşayan Türkleri sınır dışı edip Türkiye’ye göç etmeye zorlayışı konusunu başka çalışmalarda detaylı olarak inceledik. Göçlerin daha çok Doğu ve Güney Doğu Avrupada siyasi, ırkçı kimliğe büründüğünü vurgulamak gerek. Hem de dört yüzyıl boyunca farklı din, dil ve kültürlerin barış içinde yaşamalarından sonra... Daha sonra ayrıntılı bir şekilde ele alacağımız 19.-20. yüzyıl Osmanlı göçlerinin siyasi (dini) kökenleri olmasına karşılık, Avrupadan ABD’ye ve Güney Amerika’ya olan göçlerin başlıca nedenlerinin ekonomik kaynaklı olması önemli bir noktadır. 16. yüzyıldan sonra, Avrupa’nın, o dönem yeni keşfedilmiş olan Amerika kıtasına göç vermesine karşılık Osmanlı, göç alan bir ülke haline gelmiştir. Gerçekten, Osmanlı devleti 1683 Viyana bozgunundan sonra göçmen kabul etmeye başlamıştır. Burada vurgulanması gereken nokta, bu göçmenlerin Müslüman ve kısmen Yahudi olmalarıdır. Avusturya 1686’da Budin’i ele geçirincede oradaki Müslümanları ve Yahudileri ya öldürmüş ya da göçe zorlayarak yok etmiştir. Avusturya’nın gözünde düşmanı yani “ötekini” tayin eden özellik; kavim, dil, mal değil, din farkı idi. Nitekim Budin’deki, 35 bin kadar Müslüman halkın çoğunluğunu Türkler değil, diğer kavimlere mensup kimseler oluşturmaktaydı. Budin’deki Müslüman halkın büyük kısmı Bosna, Sırbistan, Kosova, Makedonya kökenli idi ve 1686’dan sonra tekrar oraya dönmüşlerdi. Osmanlı topraklarına kitle göçleri bilhassa 1856’dan sonra Kırım’dan gelen göçmenlerle başlamış ve devam

etmiştir. Kırım'ın stratejik ve ekonomik önemini çok iyi hesaplayan Ruslar buradaki Müslüman halka güvenemedikleri için onların yurtlarını terk etmelerini arzu etmiştir. Fakat şu da bir gerçektir ki Rusya, birçok istisna bir yana bırakılırsa, başlangıçta Kırım'ın Müslüman halkını fiilen yok etmeyi düşünmemiştir, çünkü ele geçirdiği büyük arazileri (bir kısmını generallere çiftlik olarak vermişti) işleyecek emekçilere ihtiyaçları vardı. Fakat Kırım'a getirilen Rus göçmenlerin sayısı arttıkça yerli Müslüman halkın elindeki topraklar alınmış ve bu Müslümanlar Osmanlı topraklarına göç etmeye zorlanmıştır. Aynı şekilde Kafkaslar'a, bilhassa kuzeydeki verimli ovalara göç ettirmek suretiyle geneli Rus asıllı olan Hristiyan halk yerleştirilmiştir. Böylece demografik harita zorla değiştirilerek Müslümanların oturduğu bölgeler Ruslaştırılmış, daha doğrusu Ortodoks Hristiyanlar ülkesi olmuştur. Müslüman topraklarına iskân edilen Hristiyanlar ve Rus asıllı göçmenler yeterli bulunmadığı zaman Rusya başka Ortodoks Hristiyanları getirerek buralara yerleştirmiştir. Mesela Bucak'ta yaşayan Müslüman halk (Nogaylar önde gelmek üzere) 1812'den sonra Kuban'a veya Tuna'nın güneyine Dobruca'ya sürülmüştür. Onların yaşadıkları köylere Bulgarlar ve aslen Selçuklu olan ve halen Türkçe konuşan, fakat Ortodoks Hristiyanlığı kabul eden Gagauzlar getirilmiştir. (Bucak veya Basarabya'nın güneyi olarak bilinen bölge bugün kısmen Moldova ve kısmen de batı Ukrayna topraklarına dâhil olan İsmail, Akkerman, Kahul eyaletlerinden oluşmakta idi. Kanuni Sultan Süleyman zamanında buraya Bucak ismi verilmiştir.)

Kırım göçlerini, 1864'te başlayan Kafkas göçleri izlemiştir. Şeyh Şamil'in Rus istilasına karşı 25 senelik direnişini 1859'da kanlı bir şekilde bastıran Rusya, sözde askeri ve siyasi güveni sağlamak amacıyla Batı ve Orta Kafkaslar'da yaşayan Müslüman halkı etkisiz hale getirmeyi amaçlamıştır. Direnenleri acımasız bir şekilde öldürdükten sonra geride kalanları Osmanlı topraklarına göçe zorlamıştır. Deniz yolu ile gelmek isteyenlerin birçoğu bu yolculukta hayatlarını kaybetmiştir. Deniz yolu ile gelen ilk kabile, Kandıra'nın kuzeyinde, çok eski bir liman olan Kefken yakınlarındaki bir plaja çıkabilmiştir ki o gün her sene Kafkas göçmenleri tarafından hüzünlü bir tören ile

hatırlanmaktadır. Kafkas göçmenlerinin bir kısmı çeşitli kara, deniz limanlarında hastalığa, açlığa kurban gitmiştir. Kafkaslar'dan 1864-70 arası sürülenlerin sayısı iki buçuk milyon olarak tahmin edilmektedir. Bunların bir milyonu hastalık, yolculuk esnasında denizde boğulma gibi nedenlerle hayatlarını kaybetmiştir. Sağ kalanlar ise Anadolu ve Rumeli'ye iskân edilmiş, 1878'de Rumeli'yi terk ederek ikinci bir göç dalgasının aktörleri olmuştur. Kafkaslar'dan yayılan göçler 1917 senesine kadar devam etmiştir. Bolşevik İhtilali, göçleri bir nebze durdurmuşsa da tamamıyla önleyememiştir.

Kafkas göçlerini, 1877/8'den sonra Balkanlar'da yaşayan Müslümanların ve kısmen Yahudilerin göçleri izlemiştir. Balkanlar, bilhassa Rumeli olarak bilinen bugünkü Bulgaristan, Trakya ve Makedonya, Osmanlı devletinin kök saldıği yerlerdir. Burada yaşayan Müslüman halkın ezici çoğunluğu Türkmen ve Yörük idi yani Oğuz Türkleri'ne mensuptu. Tarihi bakımdan çarpıcı bir kimlik, kültür, dil ve din birliğine sahip olan bu bölgelerde siyasi anlamda modernizm öncesi bir Türk milleti oluşmuştur. Rumeli'de meydana gelen ve kökeni Anadolu'da olan bu milletin başta gelen özelliği; aşiret, kabile üzerinde soy, din, dil, kültür birliğine dayanan bir kimliğe sahip olmasıdır. Kısacası, aşiret ve din üzerinde bir "milli Türk" kimliği ilk olarak Rumeli'de ortaya çıkmıştır. Bu "Türk" milleti kültürel anlamda Batı Anadolu'yu da kapsamaktaydı. Bu oluşumda Moğol istilasının önemi büyüktür. Moğollar, Selçukluları 1241-3 yılları arasında mağlup edip siyasi ve askeri iktidara sahip olunca yerli idareyi yine Selçuk beylerine bırakmıştır. Moğollarla işbirliği yapan Selçuk beyleri ve onları destekleyen kasaba eşrafı üst sınıfının temsilcileri idi. Alt sınıfları oluşturan aşiretler, yani Türkmen ve diğer Oğuz boyları Moğollara ve onları destekleyen Selçuk beylerine karşı başlattıkları mücadeleyi kaybettikten sonra İzzeddin II. Keykavus önderliğinde Batı'ya yani Bizans topraklarına, bu arada Rumeli'ye göç etmeye mecbur edilmişlerdir. Böylece 1260'lı yıllarda Batı Anadolu'ya ve zamanla Rumeli'ye göç eden Oğuz aşiretleri birbirleriyle karışarak eski aşiret kimlikleri yerine dil ile Anadolu'da gelişen İslamın maddi-manevi hayatı düzenleyen ölçülerine dayanan

bir din ortaklığına ve bir üst kimliğe sahip olmuşlardır, yani “laik” tarafı güçlü ve daha büyük siyasi bir topluluk oluşturmuşlardır. (Rahmetli Mustafa Akdağ Osmanlı’nın Selçuklulara göre daha “siyasi” olduğunu söylerken kısmen bu gerçeğe işaret etmek istemiştir.) Böylece Rumeli’de oluşan Müslüman-Türk topluluğu aşiret, kabile, hatta soy kimliklerinden geniş çapta ayrılarak, ilk kez halk liderleri idaresinde yeni bir topluluk meydana getirmiş, zamanla modern millete götüreceği bir siyasi topluluk kurmuştur. Bu topluluk ırka değil, kültüre ve ortak dine dayanan bir millet idi ve Türk asıllı olmayan diğer tüm Müslümanları da içine almaktaydı. Buradaki “millet” kimliği görünürde etnik bir anlam taşıdığı için 19. yüzyıllarda Balkanlar’da türeyen Yunan, Bulgar, Sırp etnik milliyetçiliğine benzer tarafları vardı ve zamanla İttihat ve Terakki döneminde bir Türk milliyetçiliği olarak kolayca ortaya çıkabilmişti. Yine de Rumeli’de ve Anadolu’da oluşan “Türk” kimliği Balkanlardaki Hristiyan milliyetçiliğinden farklı idi. İttihat ve Terakki’nin milliyetçiliği, Osmanlı döneminde Balkanlar’da Anadolu Türkmen, Yörük, (Oğuz) göçlerinin ortaya çıkardığı “Türk” kimliği gibi kültürel idi ve din birliğine dayanmaktaydı. Unutulmaması gereken bir gerçek vardır; Rumeli’de ve Avrupada yaşayan Müslümanlar etnik kökenleri ne olursa olsun, daima “Türk” olarak görülmüş, öyle adlandırılmıştır. Daha sonra Osmanlı’nın hükümet ve idare olarak sözde işlediği “günah”lar hep bu “Türklerden” yani Müslümanlar’dan dokunaklı bir biçimde çıkarılmıştır. (Milli, etnik kimliği daha sonra tekrar ele alacağız.) Şimdi tekrar Balkanlar’dan yapılan göçlere dönelim. “Türkleri” yani Müslümanları öldüren, yerlerinden eden Rum, Sırp, Bulgar, Balkan milliyetçiliğinin temel nedeni din farkıdır. Onların gözünde Türkler Rumeli’yi istila ederek eski Bulgar, Sırp, Bizans (Doğu Roma İmparatorluğu olan Bizans bu kez “millileştirilerek” Rum-Yunan olmuştur.) devletlerini yok etmişler ve topraklarına yabancıları yani Türkleri-Müslümanları yerleştirmişlerdir. Hâlbuki Rumeli “Türk” halkının önemli bir kısmı İslamiyet’i kabul eden yerli halklardan (Sırp, Hırvat, Rum, Boşnak, Bulgar, Ulah. vs.) oluşmuş olup, birçoğu da eski dillerini konuşmaya devam etmiştir. Balkanlardaki Hristiyan

milliyetçiliğinin ikinci nedeni ırktır. Her ne kadar Bulgarlar, Rumlar ve diğer Hristiyan kavimler birbirleriyle ve Müslümanlarla ihtida yoluyla karışmışlarsa da etnik kimliğin ırka dayandığına, ırkın da karışmamış “Bulgar” “Sırp” milletini oluşturduğuna inanmışlar, 1878’den sonra kurdukları “millî” devleti ırk bakımından safi bir Bulgar ve Sırp toplumuna dayandırmak istemişlerdir. Hâkim millet olan “ötekini” ise asimile veya yok ederek ortadan kaldıracıklarına inanmışlardır. Balkanların Hristiyan etnik milliyetçiliğinin ilk hedefi Müslümanlar -yani “Türkler”- olmuştur. Gerçekten Balkanlar’da İslamiyeti kabul eden Boşnaklar, Ulahlar, Sırp, Hırvatlar, Rumlar vs. etnik gruplar din değiştirmekle çok daha büyük bir Müslüman camiasına dâhil olmuşlardır. Kabul ettikleri din olan İslamiyet Anadolu’da gelişmiş, Balkanlar’da da dünyevileşmiş bir Türk İslamı olduğu için Balkan muhtedileri tarih ve dil farklarına rağmen bir arada barış içinde yaşamayı başarmıştır. Eskiden başka bir kültürün kurallarıyla yaşayan bu yeni Müslümanlar “Türkleşmişler” fakat eski dillerini de muhafaza etmişlerdir. (1991’den sonra ekonomik güce dayanarak Vahhabiliği Bosna’ya zorla sokmak isteyen Suudi Araplara karşı Bosnalılar kendi İslamiyetlerini (Türklüklerini) korumak için “millî” direniş göstermişlerdir.) İşte bu Rumeli Müslümanları (Türkleri) 1877/8’de ve 1912-3’te öldürülmüş veya sürgün edilmiştir. Bir milyonu öldürülmüş olan bu Müslümanların iki milyondan fazlası da 1878-1912-3 arası göçe mecbur edilmiştir. Bu gaddar davranışın köklerinin din farklarına dayalı olduğunu daha evvel belirttik. Bu dini-ırkçı milliyetçiliği körükleyen ve askeri güçle destekleyerek fiiliyata sokan ülke ise Rusya olmuştur. Rusya, kendisine ruhen yakın milletler var edip bunları Balkanlarda kendi emperyalist amaçlarına alet etmek için, nüfusunun çoğunluğu Slav-Ortodoks Hristiyanlardan oluşan Bulgar ve Sırp devletleri oluşturma yolunu tutmuştur. Slav ırkçılığını dini bir unsur olarak Ortodoksluk meşrulaştırmıştır. Buna dayanan Rusya da zor kullanarak Rumeli’de, bilhassa Bulgaristan’da çoğunluğu oluşturan Müslüman Türk halkını yerli çetelere öldürtmek ve göçe zorlamak suretiyle o topraklarda çoğunluğa sahip bir Hristiyan-Ortodoks-Slav (Bulgar, Sırp) devleti

yaratmak istemiştir. Böylece göçler 19. yüzyıldan itibaren siyasi, kültürel ve dini haritayı değiştirmenin bir aracı haline gelmiştir. Din ve dil farklarını istismar ederek temiz “yabancı kanından arınmış” milletler yaratmak, Balkan ülkelerinin 20. yüzyıl boyunca “millileştirme” siyaseti olmuştur. Bu “milli” amacı gerçekleştirmek için Türkler ve Yahudiler göçe zorlanmıştır ki bunun en canlı son örneği, Bulgaristan’ın 1984-9 yılları arasında yürüttükleri Türkleri Bulgarlaştırma kampanyası, Sırpların 1992-5 Bosna ve Kosova katliamları ve buradaki insanların zorla yerlerinden edilip, atılmalarıdır ki bu acıların yarası henüz kapanmamıştır. Din farkları Hristiyanlar arasında da katliam nedeni olmuştur. Bu gerçeğin en güzel örneği Katolik Hırvatlar ile Ortodoks Hristiyan Sırpların aynı dili konuşmalarına rağmen 1990’larda birbirlerini öldürmeleri ve kendi topraklarından göçe zorlamalarıdır. (Sırp Vukovar kasabasının Hırvat halkını yok etmiş, buna karşılık Hırvatistan güçlenerek kendi toprağı saydığı Krajna’da yaşayan Sırpı yerlerinden zorla söküp atmıştır.) Sırp ve Hırvatlar aynı dili konuşan ve Müslüman olan Boşnakları yok etme konusunda birlik olmuşlardır. Aynı milliyetçi ve dinci amaçla hareket eden Ermeni milliyetçileri 1878’den sonra ayrımcılık propagandasıyla milli kargaşa çıkararak Doğu Anadolu’da yaşayan Müslümanları -ki bunların bir kısmı Kafkas ve Balkan göçmenleriydi- göçe zorlayarak orada büyük bir Ermenistan kurmak istemişlerdir. Hem de burada yaşayan Müslümanların Ermeni nüfusa oranla beş misli fazla olmalarına rağmen. Bizim burada söylediklerimiz tarihi olayların doğru veya yanlış taraflarını ortaya koyma amacı taşımamaktadır. Asıl amacımız göçlerin kaçınılmaz olarak üstlendiği yeni ülkeler, yeni milletler hatta yeni medeniyetler oluşturmada üstlenmiş olduğu acıklı rolü anlatmaktır. Gerçekten ırkçı-dini milliyetçilik, göçleri tabii bir olay olmaktan çıkararak dini, siyasi ve kültürel amaçlara alet etmiştir. Bu bakımdan 19. ve 20. yüzyıl, insanlığın yüz karasıdır ki burada Batı emperyalizminin getirdiği din, kültür ve ırk üstünlüğü düşüncesi birinci derecede rol oynamıştır. Bunu yayan, Avrupa’nın “medeni” devletleri sayılan ve kendilerini dünyaya medeniyet örneği olarak gösteren İngiltere, Fransa, Almanya,

Hollanda, Belçika ve İtalya'dır. Diğer yandan binlerce yıl boyunca göçleri doğuran, düzenleyen, frenleyen veya hızlandıran ekonomik ve doğal koşullar 19. ve 20. yüzyıllarda da etkilerini göstermeye devam etmiştir. Mesela Rusya bir yandan Osmanlı topraklarını işgal ederek halkını göçe zorlarken, diğer yandan Osmanlı ülkelerinden işine yarayacak kimseleri kendi ülkesine çekmekten geri durmamıştır. Rusya 1774 ve 1812'den sonra Kuzey Karadeniz'deki Osmanlı bölgelerini ele geçirdikten sonra, buraları ekonomik bakımdan geliştirmek için Anadolu'da yaşayan Ermenileri, Rumları ve diğer Hristiyan halkı Rusya'ya çekmek için çalışmış ve büyük ölçüde başarılı olmuştur. Kuzey Karadeniz sahillerinde kurulan Odesa gibi liman şehirleri geniş çapta hem Rus hem Osmanlı Hristiyanlarından oluşmuştur. Ekonominin dili, dini olmadığı için, Karadeniz bölgesinde yaşayan birçok Müslüman da iş umuduyla Rusya'ya göç etmiştir. Esasen İngiltere de Kuzey Karadeniz'deki Osmanlı topraklarının Rusya'ya geçmesine göz yummuş, hatta bunu istemiştir. İngiltere'nin bu tutumunun nedeni, Rusya'nın buralarda ekonomik gelişmeyi gerçekleştireceğine olan inancı idi, çünkü İngiltere, Karadeniz bölgesindeki ekonomik kalkınmanın kendilerine ve Avrupa'ya büyük ticari çıkarlar sağlayacağını ümit ediyordu ki bu ümit kısmen de olsa gerçekleşmiştir. Osmanlının, idare ettiği yerlerde ekonomik gelişme sağlayamaması fakir halk arasında hoşnutsuzluk yaratmış ve birçoğunu başka ülkelerde iş bulmak için göç etmeye zorlamıştır. Nitekim 19. yüzyılın ikinci yarısında, bilhassa 1860'tan sonra, Osmanlı devletinin Harput (Elazığ), Lübnan ve kısmen Suriye gibi bölgelerinden ABD'ye ve Güney Amerika'ya göçmenler gitmiştir. Tamamıyla ekonomik nedenlerle (işsizlik, bahçelerin hastalık nedeniyle verimsiz hale gelmesi vs.) oluşan bu göçlere katılanların yüzde 90-95'ini Hristiyanlar -Ermeniler dâhil- oluşturmuştur. Geri kalan göçmenlerin yüzde 5'i ila 10'unu Müslümanlar oluşturmakta idi. Kuzey ve Güney Amerika'ya giden Osmanlı kökenli göçmen sayısı 1916 yılına kadar bir milyona yaklaşmıştır. Bunların arasında 1900'den sonra Balkanlar'dan bilhassa Makedonya'dan göç eden Bulgarlar, Hırvatlar, Sırp ve Bosnalılar da vardır. Osmanlı topraklarından 1800-1916

yılları arasında Rusya ile Güney ve Kuzey Amerika'ya giden göçmenlerin sayısı takriben 1.3-1.5 milyon arasındadır. Güney ve Kuzey Amerika'ya giden Osmanlı göçünün nedenleri yüzde 95 ekonomiktir ve göçmenlerin kişisel kararına dayanmaktadır. Bu göçmenlerin yüzde 95'i daha evvel belirtildiği gibi gayrimüslimlerden (Rum, Ermeni, Yahudi, Slav vs.) oluşmakta idi. Buna karşılık Osmanlı topraklarına 1856-1916 arası gelen takriben yedi milyon göçmenin (Bunlar arasında iki hatta üç kez göçe zorlananlar olmuştur.) hemen hemen tümü Müslümandır ancak takriben 75-85.000'i Yahudidir. Tekrar edecek olursak bu zorlamaların nedenleri dini, siyasi ve kültürel dir. Osmanlı topraklarına göç etmeye zorlanan Müslümanların büyük çoğunluğu mal mülklerini arkalarında bırakarak Osmanlı ülkesine sığınmışlardır.

OSMANLI TOPRAKLARINA GÖÇLERİN ETKİLERİ VE BUGÜNKÜ TÜRKİYE

Göçlerin çeşitli etkilerinin olduğunu, demografik, kültürel ve siyasi değişikliklere kaynaklık ettiğini daha evvel belirtmiştik. Her şeyden önce göçmenlerin kimlik durumunu ele almak yerinde olur. Osmanlı topraklarına gelen göçmenler dil ve etnik köken bakımından Çerkez, Abaza, Çeçen, Boşnak, Pomak veya değişik Türk ağzları kullanan Nogay, Tatar vs. olarak farklılıklar gösterebilirler de Müslüman (Sünniler çoğunlukta, fakat aralarında Aleviler de vardı.) oldukları için kendilerini Osmanlı-Müslüman camiasının bir parçası olarak görmekte idiler. Üstelik sökülüp atıldıkları ve ana vatan saydıkları toprakların büyük kısmı göç anına kadar Osmanlı idaresinde olduğu için bir bakıma bu göç, bir Osmanlı bölgesinden diğerine gitmek demektir. Burada dikkat çeken nokta, göçmenler ile yerli Anadolu halkının kendilerini temelde birbirinden farklı yani "öteki" gibi görmüyor olmalarıydı. Her ne kadar yerli halk ile göçmenler arasında toprak paylaşımı, yeni hayata intibak edememe, kız alıp verme gibi nedenlerle anlaşmazlıklar ve hatta çatışmalar olmuşsa da, göçmenler ile yerli halkın aynı kültürü, aile yapısını ve hukuk koşullarını taşıdıkları gerçektir.

larını paylaşmaları, aynı siyasi idare altında yaşamış olmaları yani benzerliklerin farklardan ağır basması ayrılıkları gidermiştir. Bir yerde göçmen de yerli halk da aynı camiaya ait olduklarını kabul ediyor ve öyle hareket ediyordu. Göçmenleri iskân eden devlet; dil, doğum yeri ve diğer farklardan doğacak ayrımları ve çatışmaları önlemeyi amaçlayan bir iskân planı uygulamıştır. Göçmenlerin tek bir grup halinde belirli bir yere yerleşmesini ve farklı bir kitle yaratmasını önlemek için hükümet, onları küçük gruplara ayırarak farklı bölgelere yerleştirmiştir. Böylece, bilhassa Kafkaslarda hâkim olan aşiret, kabile, oymak yapısı parçalanmış ve göçmenlerin yerleştikleri bölgede hâkim yerli gruplarla kaynaşmaları sağlanmıştır. Bazı yerlerde, mesela Sivas'ın Uzun Yaylası'nda Kafkas göçmenler kitleleri halinde yerleşmiştir ama bu bir istisnadır. Aynı amaçla göçmenlerin liderlerine maaş bağlanmış, şehir ve kasabalarda yerleşmelerine özen gösterilmiştir. Bu göçmen liderlerin çoğu bilinçli, eğitim görmüş, hatta mal mülk sahibi idi. Bir kısmı atalarından kalma altınlara sahip idiler ve bunları yanlarında Anadolu'ya getirmişlerdi. Göçmen liderlerin kısa zamanda buldukları bölgenin elitleri arasına girmeleri doğaldır. Burada göç kabul eden her toplumda görülen bir olayı vurgulamak gerekmektedir. Göçmen, iskân edildiği ülke halkı ile kültür, tarihi tecrübe gibi ortak unsurları paylaşa da genelde birkaç kuşak sürebilen bir dönem için kendini farklı, kısmen dışlanmış, marjinal biri olarak hisseder. Göçmen, bilhassa göçmen çocukları, “dışlanmış” “muhacir” olmaktan kurtulmak için, toplum içinde yükselme, mal-mülk, mevki sahibi olmaya ve böylece toplum içinde saygınlık kazanmaya çalışırlar. Aynı zamanda eğitim görmeye gayret ederek toplum içinde yükselen yeni ülkelerine genelde büyük bağlılık gösterirler ve bazen aşırı milliyetçi olabilirler. Bunun tersi de olabilir, çünkü bazı göçmenler göç ettikleri için pişman olup eski ülkelerine dönebilir. Göçmen kabul eden, bilhassa demokratik ve ekonomik gelişmeye sahip ülkelerde, göçmen çocukları arasında akademik veya ekonomik başarı sağlayarak yükselmiş, elit sınıfa geçmiş kimselerin sayısı oldukça fazladır. (Bu olay köyden şehre göç edenler için de geçerlidir ki bunun en güzel örneği Türkiye'dir.

Nitekim bugün Türkiye'de yabancı ülkeden veya köyden şehre göçenlerin çocukları arasından, bakan, mebus, iş sahibi, profesör vs. olanların sayısı inanılmayacak kadar yüksektir.) Bununla birlikte göçmenlerin, geldikleri ülkenin elitleri arasında yer almaları yani ülkenin nimetlerinden faydalanmaları veya idarede yer almaları onların asimilasyonunu kolaylaştırmaktadır. Türkiye'de göçmenlerle yerli halk arasında din, gelenek farkları olmadığı veya az olduğu için asimilasyon nispeten kolay olmuştur. (Aslında göçler Türkiye'de asimilasyon değil, sosyo-ekonomik değişimi hızlandırdığı için yeni bir toplum oluşmuştur ki bu konuyu daha sonra tekrar ele alacağım.) Tekrar edelim, göçmenlerin tümü uzun süre Osmanlı tebaası olarak yüzyıllarca yaşamıştır. Geldikleri toplum içinde eriyip asimile olmalarının nedenini ele almadan evvel, dışarıdan yani Kırım ve bilhassa Kafkas ve Balkanlardan gelen göçmenler arasında mevcut bir haleti ruhiye diyebileceğimiz çok özel bir duyguya işaret etmek yerinde olur. Daha evvel belirttiğimiz gibi Kafkas ve Balkanlardan gelen göçmenler, ölüm cezasına çarptırıldıkları ve psiko-sosyal baskıya maruz kaldıkları için korku ile öfke karışımı bir duyguya sahip olmuşlardır. Başlarına gelen felaketlerin ana nedeni Müslüman olmalarından kaynaklandığı için ve onları öldürenler ile baskı yapanların Hristiyan olduklarını bildikleri için yabancılara karşı kuşkulu bir yaklaşım geliştirmişlerdir. Osmanlı ülkesinde yaşamaya devam eden gayrimüslimler arasında oluşan milliyetçilik ve ayrımcılık, göçmenler tarafından oldukça yadırganmıştır. Gerçi bazı göçmenler, gittikçe gerginleşen Müslüman-Hristiyan ayrımcılığı karşısında eski topraklarında yaşarken Bulgar, Romen, Sırp vs. komşular ile olan sıcak ilişkileri hatırlayarak farklı din ve kültür grupları arasındaki düşmanca görüşlerin kötü sonuçlanacağından endişe duyduklarını söylemekten de çekinmemişlerdir. Ne var ki Osmanlı toplumunda Osmanlının hoş görüsünü muhafaza edenlerin sayısı gittikçe azalmakta idi. Ermeni milliyetçi çetelerin Anadolu'daki Müslüman köylerini basarak birçok kimseyi katletmeleri, Avrupa ülkelerinin Ermeni çetelerinin yaptıklarını görmezlikten gelmeleri, hatta bu eylemleri haklı bulmaları göçmenlere, Kafkaslarda ve Balkanlarda yaşadıkları

rı katliamları hatırlatmakta, Anadolu'da da aynı akıbete maruz kalacakları korkusunu aşlayarak yabancılara karşı duydukları şüpheyi ve öfkeyi daha da güçlendirmekte idi. Ermeni, Bulgar, Sırp, Rum milliyetçilerinin zaman zaman terörist eylemlere başvurmaları havayı daha da sertleştirmiştir. Ermeni ve Rum halkın ezici çoğunluğu aşırı milliyetçileri desteklememekle beraber, seslerini duyuramadıkları için onlar da Müslüman milliyetçiler bakımından “düşman” veya “müstakbel düşman” olarak görülmeye başlamışlardır. Rumlar arasında, göçün yarattığı öfke ve vatanından mahrum olma korkusunu körükleyen ve ileride ortaya çıkacak göçlere zemin hazırlayan başka türden gelişmeler de olmakta idi. Ermeni milliyetçilerin şiddete, teröre başvurmaları ve bunun tepkilerini Avrupa basını yardımıyla Türkler aleyhine çevireceklerini düşünmelerine karşılık Rum milliyetçileri, çok daha hesaplı ve uzun vadeli planlarla hareket ederek kendi milliyetçi gayelerine -İstanbul ve Ege bölgesini ellerine geçirmek- ulaşma yolunu tutmuşlardı. Rum milliyetçilerinin kullandıkları silahlar ekonomik ve kültürel idi. Verimsiz adalarda yaşayan Rumlar 19. yüzyılda ticaret yapmak, işletmeler kurmak yolu ile Batı Anadolu'ya göç etmeye başlamışlardı. 19. yüzyılın başında Ege'de yaşayan Rumların sayısı önemsiz iken, yüzyılın sonunda bu sayı bir milyonu aşmıştı. Sayı bakımından Müslümanlardan çok daha az olmalarına karşılık maddi varlık ve eğitim bakımından Ege Rumları Türklerden çok daha üstün durumda idiler. Rum tüccarlar Yunanistan'dan elde ettikleri sermaye sayesinde İzmir, Ayvalık gibi şehirleri, büyük ticaret ve üretim merkezi haline getirdikleri gibi, bakkal, sanatkâr vs. olarak Batı Anadolu'nun her köy ve kasabasına nüfuz etmişlerdi. İzmir gerçek anlamda modern bir şehir haline gelmiş (Rum, Fransız ve Türk gazeteleri yayınlanırdı) ve bundan bir dereceye kadar Müslümanlar ve Türkler de faydalanmışlardı. Ekonomik güç Rumlar arasında milliyetçiliği körüklemiştir, çünkü ekonomik ve maarif üstünlüklerini siyasi güce çevirerek Batı Anadolu'yu Hellas'a katmaları an meselesi olmuştur. Bu dönemde yani 19. yüzyılın ikinci yarısında Ege bölgesinde yaşamış Türk-Müslüman yazar ve entelektüellerin hatıraları ekonomik ve kültürel

gelişmelerin Rumların siyasi amaç ve hırslarını nasıl beslediğini çok iyi göstermektedir. Her ne kadar Ege bölgesi 19. yüzyılda henüz 1908-16 ve 1919-26 yıllarındaki gibi kesif nüfus hareketlerine benzer hareketlere maruz kalmamışsa da göçlerin uyandırdığı korku ve yabancılara karşı besledikleri öfke burada da yükselmekte idi.

Rum milliyetçilerinin ekonomik silahın yanında kültürel silah da kullandıklarını daha evvel belirtmiştik. Gerçekten Silogi denilen kültür cemiyetleri, her yerde kurulan Rum okulları ve gazeteler aşırı irredentist bir milliyetçiliğin aracı haline gelmişlerdi. Sözde kültürel Silogi Cemiyetleri, Helen medeniyetini Rum medeniyetine dönüştürerek Batı Anadolu'nun Türkler tarafından istilaya uğradığını hatta yok edildiğini durmadan söz konusu etmekte idiler. Sultan Abdülhamit idaresi olayları yakinen izliyor, fakat dinler ve kültürler arası Osmanlı hoşgörüsünü devam ettirmek istediği için Rumlara fazla tepki göstermiyordu. Zaten Islahat Fermanı'ndan (1856) sonra gayrimüslimlere geniş haklar tanınmıştır. Tepki, hürriyet adına Abdülhamit istibadına baş kaldıran modern okullarda yetişen yeni Müslüman orta sınıfın çocuklarından gelmiştir. Gerçekten Abdülhamit'e karşı gittikçe büyüyen muhalefetin temsilcileri Müslüman orta sınıfa mensuptu ve bunların çoğunluğu taşralı entelektüellerdi. Türk, Arnavut, Kürt, Laz, Gürcü ve diğer gruplara mensup olan bu muhalefet liderleri, kendilerini devletin, "kendi" devletlerinin destekçisi ve koruyucusu olarak görüyorlardı. Devlete hâkim olanların topluma da hâkim olacakları ve zamanı gelince toplumu istedikleri şekilde değiştirmek isteyecekleri aşikârdı. İleride de işaret edeceğimiz gibi daha 1890'larda milliyetçiler, devleti Türk olarak görmeye başlamışlardı. Ama "Türk" ne Avrupa ne de Orta Asya Türk'ü değildi. Eski isimli yeni bir Türk'tü. Yani Osmanlının millileşmiş Müslüman'ı idi. Devletle özdeşleşen entelektüeller etnik kökenleri ne olursa olsun üst kimlik itibarıyla kendilerini Türk olarak görmekte idiler. Böylece entelektüellerin bir kısmı arasındaki din birliği, milli yani Türk kimliğinin temeli haline gelerek, siyasileşmiştir. Milliyetçilik dinden üstün duruma geçmek yolunu tutmuştur. Daha sonra işaret edeceğimiz gibi Osmanlı ülkesinin Müslümanlara ait olduğu ve gayrimüslimlerin ülkenin

asıl unsuru değil azınlık oldukları düşüncesi zamanla yaygın hale gelmiştir. Esasen bu düşüncenin “Osmanlılık” “çoğunluk” ve “azınlık” olarak tebaayı ikiye böleceği ve bu ayrılığın dine dayanacağı belli idi. Zaten Osmanlıda ana fark din kaynaklı idi ve din hürriyeti gayrimüslimlere tanınmakla beraber, devlet bünyesinde asıl üstünlüğün Müslümanlara ait olduğu kabul edilmiştir. Abdülhamit'e karşı muhalefet daha sonra gizli bir cemiyet şeklini almış ve nihayet 1908 İttihat ve Terakki Cemiyeti olarak iktidarı ele geçirmiştir. İttihat ve Terakki döneminde siyaseti yakından etkilemiş liderlerin aşağı yukarı yüzde 70-80'i taşra kökenlidir ve birçoğu göç ızdırabını çekmiş olup Kafkas, Balkan vs. kökenlidirler veya oralardan gelmiş göçmenlerin çocuklarıdır. Bir yerde göç, göçmen, vatan, devrim, modernite birbiriyle yoğrulmuş ve bunların tümünün üstüne “vatanı” koruma düşünceleri yeni dönemin amacı haline gelmişti. “Bu vatan nasıl kurtulur?” sorusu inanılmayacak sayıda tecrübelerin ve sorunların feryadı idi. İttihat ve Terakki hükümetlerinin göç konusundaki çabaları şimdiye kadar gereği gibi ele alınıp incelenmemiştir. Genç Türkler eşitlik ve beraberliğe dayanan -Ermenilerden destek gören- bir siyaseti altı ay yürütmüşlerdir. Fakat bu “eşitliğin” ve “etnik grup” özgürlüğünün, herkesin kendi ülkesini kurması manasında algılandığını görünce bundan vazgeçmişlerdir. Bunun üzerine yeni bir güç politikası uygulamışlardır. Ege Rumlarının Yunanistan'a göçmeye zorlanmasından tutunuz, 1912-3 Balkan Savaşı sonunda göçe zorlanan Müslümanları iskân için çıkardığı kanunlara kadar İttihat ve Terakki'nin birçok icraatı vardır. İttihat ve Terakki'nin 1912'de iktidardan uzaklaştırılmasını izleyen Balkan Savaşı'nı, Bulgarların Çatalca'ya kadar ilerlemeleri takip etmiştir. Katliamlar ve zoraki göçlerle beraber Osmanlı'nın temeli olan Makedonya, Batı Trakya ve Bulgaristan'da 400.000 Müslüman, bilhassa Türkler öldürülmüş ve 450.000 den fazlası da vatanlarından atılarak elde kalan Osmanlı topraklarına, yani Anadolu'ya göçmeye mecbur edilmiştir. Böylece 1877/8 Savaşı'nın acıları ve insan kayıpları bir kez daha canlanmıştır. I. Balkan Savaşı'nda 1877/8'de olduğu gibi İkinci Balkan Savaşı'nda da (1912-3) Avrupa, Türk ve Müslüman kıyımlarını görmezlikten gele-

rek Türkleri yani Osmanlıları barbarlık ve Ermenileri baskı altında tutmakla itham etmiştir. Balkan Savaşı büyük siyasi-ideolojik değişimin nedeni olmuştur. İttihat ve Terakki, Ocak 1913'te darbe ile iktidarı eline geçirince “milliyetçi” diyebileceğimiz Türkleri (Osmanlı Müslümanlarını-Araplar hariç) ön plana geçirecek siyasi ve ekonomik iktidarı onlara vermeye karar vermiştir. Balkan Savaşı'nda (1912-3) göçe mecbur edilen Müslümanların feci akıbeti hem İttihat ve Terakki liderleri hem de ülkenin Müslüman halkları arasında Avrupa'ya, bilhassa İngiltere'ye karşı büyük öfke uyandırmıştır. İngiltere, İttihat ve Terakki'nin Ermenilerin yaşadığı bölgelerde 1914'te yapmak istediği ıslahat teklifini reddetmiş, Osmanlıyı kendinden uzaklaştırarak Almanya'ya sığınmasını ister gibi hareket etmektен geri durmamıştır. Sonunda, İttihat ve Terakki'nin dört lideri Alman zırhlılarının Rusya limanlarını bombalamasını onaylayarak Osmanlıyı II. Dünya Savaşı'na sokmuştur. Bilinmeyen ve konuşulmayan gerçek, Avrupa'nın Osmanlıyı nefsimüdafaaya mecbur ettiği'dir. Bu nefsimüdafaanın bir yerde nüfus ve göçe dayanacağı aşikârdır. Anadolu'da, her şeyini kaybetmiş, Avrupa'ya ve Avrupa'nın siyasetine alet ettiği, gayrimüslimlere karşı şüphe ve korku ile bakan göçmenler ve onlara yakınlık duyan yerli Türk-Müslüman halk ezici çoğunluğu oluşturmaktaydı. Felaketler sonucu eski Osmanlı topraklarından Anadolu'ya göç etmeye zorlanan Türkler (Müslümanlar) nüfus kesafetini artırarak buraları tam manasıyla bir Türk-Müslüman ülkesi yapmaya zorlanmışlardır. Sonunda Türkiye nüfusu 2010'da yüzde 99 Müslüman sayılmıştır.

Rum ordusunun 1919'da İzmir'e çıkartma yapması ve Batı Anadolu'yu Hellas'ın bir parçası yapmaya kalkışması göçler sorununa yeni bir boyut eklemiştir. Selanik doğumlu ve yurdunu kaybetmekte olanlardan müteşekkil Milli Mücadele'nin muzaffer komutanı Mustafa Kemal, Yunanistan lideri Venizelos ile yaptığı nüfus değişimi anlaşmasıyla bu sorunu çözmüştür. 1926'da yapılan mübadele anlaşması sonucu yüz binlerce Batı Trakya Türk'ü (ve adalarda ki Müslümanlar ki bunların birçoğu ihtida etmiş ve halen Rumca konuşan kimselerdi) Anadolu'daki Rumlarla değiştirilmiştir. Ama Yunanistan'a giden Rumlar arasında Karamanlılar gibi Türkçe konu-

şan ve ihtimal bir zamanlar Müslüman olan Rumlar da vardı. Türkçe konuşan Hristiyanlar, Rumca konuşan Müslümanlar ile mübadele edilmiştir. Neticede din, milliyeti tayin eden ana kıstas olmuştur. Gerçek budur ve belki de halen böyledir. Bu acı gerçekleri bilmeden zoraki göçlere, başka dinden olanları yok etmeye son vermek güçtür.

İttihat ve Terakki'nin 1915'te yani I. Dünya Savaşı esnasında Doğu Anadolu'da yaşayan ve sayıları 1.400.000 civarında olan Ermenileri tehcir siyaseti halen büyük tartışmalara konu olmaktadır. 1915 ilkbaharında Doğu Anadolu'nun büyük bir kısmı Rus işgali altında olduğu için burada tehcir söz konusu olmamıştır. Rus orduları 1917'de Bolşevik Devrimi nedeniyle kuzeye çekilince bir milyon Ermeni, Rus ordusu ile kuzeye gitmiş ve bugünkü Ermenistan'ın nüfusunu oluşturmuştur. 1897'deki Rus nüfus sayımına göre Erivan'da Ermeni kökenli nüfus, Müslüman nüfustan çok daha azdı. Yirmi yıl sonra Müslümanların sayısı yok denecek kadar azalmıştı. Bu bölgede de Ege'de olduğu gibi zoraki bir nüfus mübadelesi olmuş, bu iki mübadele de büyük acılar doğurmuştur. Dini, milliyeti ne olursa olsun zoraki yer değiştirmeye mecbur edilen insanların çektiği acılar hiçbir şekilde mazur görülemez.

GÖÇLER VE ASİMİLASYON

Bu önsöz göçlerle ilgili olan elinizdeki kitaba bir giriş olarak yazılmıştır. Aynı zamanda bu giriş, kitapta ele alınmayan genel bazı siyasi, kültürel, sosyolojik konuların daha iyi anlaşılmasını sağlamak amacını taşımaktadır. Göçlerle ilgili bu tür konulardan biri asimilasyon yani göçmenlerin yerleştikleri ortamla kaynaşıp, benzeşmeleridir. Asimilasyon en geniş anlamı ile göçmenlerin yeni geldikleri ülke halkının içinde eriyip, o ülkenin bir parçası olması manasına gelir. Entegrasyon ise göçmenin değişik bir bütünü içinde yerleşmesi veya onunla bağdaşması, fakat kültürel kişiliğini belirli ölçülerde korumasına imkân veren olgusal bir kavramdır. Göçler entegrasyon ile başlar ancak genelde asimilasyon ile neticelenir. Asimilasyonun süresi toplumdan topluma değişebilir. Milli devlet ve milliyetçilik

döneminde göçmenlerin veya yabancıların bu duyguların yoğunluk derecesi oranında yerli halk içinde erimeleri ve bir süre sonra dil bakımından onlardan farksız olmaları yani asimile olmaları beklenebilir. Bu “mutlak” asimilasyon görüşü, bir göçmen ülkesi olan ABD’nin “melting pot” (eritme potası) kavramından kaynaklanmaktadır. Gerçekten ABD’ye gelmiş olan göçmenlerin ezici çoğunluğu bir veya iki-üç kuşak sonra Amerikan İngilizcesini ana dil olarak kullanarak toplum içinde “erimiş” gibi görünürler. Ama ABD’ye çeşitli ülkelerden gelen kimseler şu veya bu şekilde birkaç kuşak devamınca kökenlerini (Fransız, Çin, Rus, Rum, vs.) “millî” kiliseleri, okulları, bayramları sayesinde muhafaza etmişlerdir. Keza “Amerikalılaştırmış” fakat kültürel kimliğini korumuş bir grup olan Yahudiler de ABD’de 6,5 milyon Yahudi ülkesinin her eyaletinde yaşamakta ve Yahudi olarak etnik ve dinsel ayrı bir grup olduklarını ilan etmektedirler. Ama din -hepsi Yahudi kökenli- bakımından Yahudiler üç büyük gruba ayrılır.

Bu durum ABD’ye yerleşmiş başka etnik gruplar için de geçerlidir. Çoğu kez “yabancı” kökenli olmalarıyla iftihar eden bu kimseler, çok iyi birer Amerikalı olduklarını da ifade etmekten geri kalmamışlardır. ABD’de çelişkili gibi görünen bu kimlik durumunu -yani hem Amerikalı olmak hem de eski “millî” kimliğini korumak- göç kabul eden başka ülkelerde de görmek mümkündür. ABD’de sorun olmayan bu ayrı kimlik -kökeni dindir- Avrupa’da büyük bir gerilimin kaynağıdır. Türkiye’deki durum ise aşikârdır. “Türk” olduklarını ilan eden birçok kimse, , bunun yanı sıra Çerkez, Arnavut, vs. kökenli olduklarını da söylerler. Derhal ilave edelim ki, ABD’de, öteden beri göçmenleri “eritecek” mevcut bir “asıl” millet olmamasına karşılık Türkiye’de böyle bir “asıl” millet-toplum vardır ki o da tarihi Osmanlı-Müslüman camiasıdır. Millet, bu camianın siyasi ifadesidir. Bu konuyu tekrar ele almadan evvel, ABD göçlerinin, görünüşte çelişkili olan “Amerikan” kimliği ile göçmenin eski yurdundan ve kültüründen doğan kimlik arasında çatışma yaşanmadığını belirtmek gerekir. “Amerikan” kimliği asıldır ve hâkimdir. Her ne kadar “Amerikan” asıl kimliği, köken, dil, din, hukuk ve idare şekli itibarıyla

her bakımdan İngiliz kökenli ise de asıl Amerikan kimliği, kıtanın fiziki, ekonomik, siyasi ve toplumsal gelişmelerine göre şekil almış ve öyle inkişaf etmiştir, gelişmiştir. ABD temelde “İngiliz” olmasına rağmen İngiliz değildir. Yani Amerikan kimliği, İngiliz kökenini bir dereceye kadar muhafaza etmekle beraber, kendine has bir kimliktir ve devinim halindedir. İngiliz müstemleke idaresine baş kaldırıp 1776’da istiklalini ilan eden toplum Amerikalı idi, daha doğrusu kendi “milli” kimliğini kendisi tayin etmek kararında idi. Çünkü ABD çeşitli etnik kökenli göçmenlerin de kimliğini ve kültürlerini temsil eden yeni bir toplum olma yolunda idi. Nihayette ortaya çıkan Amerikan toplumu nevine mahsus (sui generis) farklı kimliği olan yepyeni bir toplumdur. 20. yüzyılda ABD’ye olan göçler (Çinli, Hintli, Afrikalı; Müslüman vs.) ABD’nin etnik yapısını çok daha derin bir şekilde değiştirmişse de sonunda toplum yine “Amerikan” kalmıştır. Bu son dönemde ABD’ye gelen göçmenler (bu arada Türkler) bir an evvel toplumla kaynaşmak ve Amerikalılaşmak istemelerine karşılık eski vatanlarına ve kültürlerine de bağlı kalabilmişlerdir. İkinci ve üçüncü kuşaklarda bu bağlılık zayıflayabilir. Göçmenlerin ABD kimliğini tercih ederek toplumla kaynaşma isteğinin ana nedeni, bu kimliğin onlara iş imkânından eğitime kadar her alanın kapısını açmasıdır. Dil birliği bu kaynaşmanın en önemli aracıdır. Yükselme, mal-mülk sahibi olma, imkânların açık olması, göçmenin içinde yaşadığı “asıl” topluma katılmasını, entegrasyon ve sonunda asimilasyonunu hızlandırmaktadır. İngilizce bilmek yani ülkenin diline hâkim olmak, tüm kapıların anahtarıdır ve asimilasyonun baş aracıdır. Amerikan hükümeti, kimseyi İngilizce konuşmaya veya kendi etnik dilini konuşmamaya mecbur etmemektedir. Din serbestisi, -Budizm, Şintoizm, İslam, Yahudilik- genel olarak herkese tanınmıştır ama Protestanlar çoğunluktadır. Dilin yani İngilizcenin yaygınlaşması ve kaçınılmaz olarak herkesin kullandığı bir iletişim aracı olmasının bir ana nedeni, ticaretin, idarenin, eğitimin ortak bir dil gerektirmesidir. Pazar ekonomisine sahip olan bir ülke herkesin anladığı bir dili konuşmazsa orada ticaret, alış-veriş çok zor hatta imkânsız olur. (Örneğe, Aksaray’da yabancılarla ticari ilişkileri olan iş sahipleri

Ruşça, Romence vs. dilleri öğrenivermişlerdir. Yabancı dilleri öğrenme çabası kültür merakından değil, ekonomik kazanç arzusundan kaynaklanmaktadır.) Bütün bu sözde “ayrılık” nedeni olabilecek din, dil, etnik köken farklarına rağmen ABD toplumu inanılmaz derece birleşiktir. Tekrar edelim, bunun iki ana nedeni ekonomik imkânlar ve demokrasi kapsamına giren tüm hürriyetlerdir yanı sıra Amerikan toplumunun bilhassa Hristiyanlardan oluşan çoğunluğu alabildiğine dindardır.

Yukarıda anlattıklarımızla, ABD toplumunun bazı kesimlerinin eski dil, din, gelenek gibi özelliklerini korumakla birlikte, değerlerini göçün getirdiği değişikliklerle de sentezleyip yeni bir toplum olarak üçüncü bir yol bulduğunu vurgulamak istedik. Bu model bir dereceye kadar göçmenlerin Türkiyede yeni bir toplum oluşturmalarındaki katkılara da uygundur.

ABD ile ilgili olarak yazdıklarımızın Osmanlı ve Türkiye ile ne ilgisi olduğunu merak edenler olabilir. Bu ilişki inanılmayacak kadar güçlü ve devamlıdır, çünkü Türk toplumu göçler sayesinde eski isimleri yaşatmak hususunda ve belirli alanlarda devamlılık kaydetmesine rağmen durmadan değişmiş ve bugünkü Türkiye toplumu ortaya çıkmıştır. Türkiye, nüfus konusunda bir bakıma ABD’ye çok benzermektedir. Ancak farklı olarak Türk toplumu ABD toplumunda bulunmayan ve özelliklerine daha evvel değindiğimiz ortak tarihi ve kültürel devamlılık bağlarına sahiptir. Dil, bölge, hatta tarih farklarına rağmen Müslüman halkları birbirine yaklaştıran ortak din, Osmanlı medeniyetinin kaynak teşkil ettiği ortak değerler, İslam hukuku vs. bir kültür birliği oluşturmuştur ki bu kültür bugün Türkiye’de hâkimdir. Daha evvel belirttiğimiz gibi farklı dini gruplardan oluşan tebaayı birleştirmek için yeni bir kavram olan Osmanlılığın, yani Osmanlı vatandaşlığının 1864’te kabulü yeni bir “Osmanlı” milleti doğurmamıştır. Tam tersine gayrimüslimlerin Osmanlı ülkesinden ayrılmalarına yol açmıştır. Farklı dil ve etnik kökenlerine rağmen Osmanlılık, Müslümanları siyasi millet olarak birleştirmiş ve “Türk” kimliğini modern yani üst bir kimlik haline getirmiştir. (Bu konuya önemi dolayısıyla birkaç kez değinmek zorunda kaldık. Bu arada

İran'da yaşayan ve dil-kültür bakımından Türklüklerini korumuş olan İran Azerilerinin siyasi bakımdan Türkiye'ye değil, İran'a bağlılık gösterdiklerini belirtmek gerekmektedir.) Hemen belirtelim ki şimdiye kadar tüm yazdıklarımızın ana amacı, dış göçlerin Osmanlı toplumunu nasıl değiştirdiğini ve bugünkü Türkiye ile onun yeni iç kimliğinin ortaya çıkışını nasıl etkilediğini anlatmaktır. Fakat bu konuyu sonuç olarak ele almadan evvel, söylemek istediklerimizin daha iyi anlaşılması için bir başka konuya kısaca değinmekte fayda görüyoruz ki teorik olarak insan topluluklarıyla ilgili, sosyolojik olan bu konu sıkıcı gelebilir, fakat bilinmesinde fayda vardır.

YENİ BİR TOPLUM VE TÜRKİYE'NİN OLUŞMASI

Yukarıdaki sayfalarda genel olarak göçlerin tarihçesinden söz ettik. Yanı sıra Osmanlı devletinden giden ve bilhassa 19. yüzyılda Osmanlı devletine gelen göçleri çok genel olarak gözden geçirdik. Bu bölümde, Osmanlı devletine gelen göçmenlerin neden oldukları sosyal, demografik ve siyasi değişiklikleri ele almak istiyoruz. Ancak söylemek istediklerimizin daha iyi anlaşılması için, önemli saydığımız bazı kavramları kısaca gözden geçirme ihtiyacı duyduk.

Aşiret, Kabile, Oymak

İnsan kuruluşlarının en eskisi şüphesiz aile bağlarına dayanan aşirettir. Aynı soydan gelen yani görünürde kan bağlarına dayanan aşiretler zamanla büyüyerek daha küçük gruplara (klan), oymaklara ayrılırlar, fakat aynı kökten geldiklerini göz önünde tutarak büyük bir toplumun parçaları oldukları bilinciyle aynı aşiret kimliğini taşıdıklarını kabul ederler. Bununla birlikte farklı kollara ayrılan aşiretler de değişik isimler alarak, falan aşiretin falan kolu olarak kendilerine özgü kimlikleri olduğunu ilan ederler. Aşiretler savunma, genişleme ve göç söz konusu olduğu zaman, aşiretin veya aşiretlerin tümü adına konuşan ve hareket eden bir başkumandan seçer ve böylece aşiret siyasi-idari bir boyut kazanır. Zaten her aşiretin bir başı vardır ve